על קצה העלה | מילון מונחים קצר

צמח חד-שנתי: צמח המסיים את מחזור חייו בעונה אחת – נובט, גדל, פורח, מייצר זרעים ומת.
צמח רב-שנתי: צמח המתקיים במשך שנים מספר.

גיאופיט: צמח בעל איבר אגירה (למים או למזון) המצוי מתחת לפני הקרקע. איבר האגירה מאפשר לו לשרוד מתחת לפני השטח בעונה שאינה מתאימה לצימוח (בישראל זהו הקיץ החם והיבש, ובארצות הצפוניות – החורף הקר). איבר האגירה נושא ניצני התפתחות המאפשרים לו להתחדש בעונה המתאימה. מבין איברי האגירה אפשר למנות את האיברים הבאים:

בצל: מורכב מגלדים שהם בסיסי עלים מעובים.
פקעת: גבעול או שורש מעובה, בעל רקמה אחידה ללא גלדים.
קנה שורש: גבעול הגדל אופקית מתחת לפני הקרקע.

1 כלנית מצויה

2 רקפת מצויה

3 סייפן התבואה

4 אירים הנגב

5 אירים הגלבוע

6 שושן צחור

7 עדעד כחול

8 תורמוס ההרים

9 נרקיס מצוי

10 אדמונית החורש

11 מרווה כחולה

12 בן-חצב יקינתוני

13 צבעוני ססגוני

14 גביעונית הלבנון

15 אירים הארגמן

מדריך לטיולים בטבע

www.parks.org.il | *3639 :מרכז מידע

מטיילים יקרים,

צמחיית ישראל כוללת מגוון עצום של מינים, והיא ידועה בעולם כאחת המדינות שיש בה ריכוז מינים גדול ביחס לשטחה. למשל, בכל קילומטר רבוע בישראל יש יותר מינים של צמחים מאשר בכל קילומטר רבוע בשטחן של צרפת, אנגליה, איטליה והולנד גם יחד. הצמחייה עשירה הודות למיקומה של הארץ במפגש בין שני אזורי אקלים ושלוש יבשות – אסיה, אירופה ואפריקה.

חלק מצמחי ישראל הוכרזו ערכי טבע מוגנים. אלה הם מינים שאסור לפגוע בהם בכל מקום שבו הם מצויים. רשות הטבע והגנים היא האחראית לעדכון רשימת ערכי הטבע המוגנים מדי כמה שנים והיא כוללת מגוון רב של צמחים, רובם פרחים, עצים וצמחי תבלין. בשנים האחרונות גם התפרסם החלק השני של הספר האדום של צמחים הנמצאים בסכנת הכחדה, לדוגמה אדמונית החורש ושושן צחור.

כמה מהפרחים, כמו כלנית מצויה ורקפת מצויה, נפוצים מאוד בזכות מעמדם כפרחים מוגנים. מעמד זה עוזר לא רק בשמירתם מפני הכחדה אלא בשימור של מרבדי מינים אלה ואחרים הגדלים באזורים מוגדרים בטבע. אנחנו ברשות הטבע והגנים מודעים לחשיבותה של התגייסות הציבור לשמירה על מינים מוגנים אלה ומשקיעים מאמץ רב בחינוך ובהגברת מודעותו ואף מעורבותו בנושא. כך למשל מזמינה הרשות את הציבור המטייל לצלם ולדווח על נוכחותו של צמח בסכנת הכחדה באתר האינטרנט "אתר הצמחים בסכנת הכחדה". מידע זה, הזמין לכל, חיוני להצלתם של הצמחים כתוצאה מפיתוח או בנייה.

הצמחים המוגנים מהווים סמל לשמירת הטבע בארץ וההצלחה בשימורם מפורסמת בארץ ומהווה מודל לשימור בכל העולם. זוהי הצלחה הסברתית אדירה. לא פעם מבקרים מחו"ל משתאים בראותם מרבדי פרחים בשטחים הפתוחים המובילים לאזורים האורבניים, מרבדים שלא היו שורדים כמעט בשום ארץ אחרת בעולם. האביב בפתח, ומרבדי הפריחות, מקושטים ומרהיבים, מצפים לביקורם של המוני המטיילים. נהנה כולנו מהנוף – ולא נקטוף.

טיול נעים!

הגן הבוטני האוניברסיטאי ירושלים, גבעת רם

אגף הסברה
רשות הטבע והגנים

ינואר 2019

1 כלנית מצויה (Anemone coronaria)
משפחת הנוריתיים (Ranunculaceae)

נעים להכיר: צמח בעל פקעת (גיאופיט).
רק אצלנו? לא. מין זה נפוץ ברחבי המזרח התיכון ומערבה משם.
לזהות בשטח: גובהו 10-40 ס״מ. עמודי הפריחה נושאים פרח יחיד שמתחתיו עלים ״גזורים״. צבעו של הפרח מגוון: אדום, סגול, ורוד, לבן ואף צהבהב. במרכז הפרח אבקנים וגוש שחלות בצבע שחור.
ריח: יש. **גדל ב:** שטחים פתוחים ושדות. במדבר - במשטחי סלע, מדרונות סלעיים וערוצי ואדיות.
זמן פריחה: פברואר-מרץ.
לפגוש בו: ברוב אזורי הארץ המוגדרים בעלי אקלים ים-תיכוני, וכן במקומות מסוימים במישור החוף. יער גלעד, טל שחר - גבעת הרקפות, גבעת תיתורה - צומת מכבים-רעות.
הידעת? בימי קדם השתמשו בתמצית הפרח לשם טיהור הראש על ידי טפטוף לנחיריים. השם כלנית מגיע מהמילה כלה, בשל יופיו הרב של הפרח. בימי המנדט בארץ ישראל כונו החיילים הבריטים ״כלניות״, בשל כומתותיהם האדומות ולבם השחור...

רקפת מצויה (Cyclamen persicum)
משפחת הרקפתיים (Primulaceae)

נעים להכיר: צמח בעל פקעת (גיאופיט).
רק אצלנו? לא. המין נפוץ בחלק המזרחי של אגן הים התיכון.
לזהות בשטח: גובהו 15-30 ס״מ. העלים מחודדים, דמויי לב. הפרח בצבע לבן או ורוד.
ריח: יש.
גדל ב: סלעים בחורש ובשולי חורש, אזורים שבהם שיחים, אבנים, וכן ביערות שניטעו בידי האדם.
זמן פריחה: בדרך כלל ינואר-מרץ.
לפגוש בו: רוב אזורי הארץ הסלעיים המוגדרים בעלי אקלים ים תיכוני, וכן במקומות מסוימים במישור החוף. יער גלעד, טל שחר - גבעת הרקפות, גבעת תיתורה - צומת מכבים-רעות.
הידעת? תושביה הערבים של ארץ ישראל כינו את הרקפת ״סבון רועים״, מאחר שהשתמשו בפקעותיה, המכילות חומר קצפי המשמש לכביסה. במרוצת הדורות נקשר שפע של אגדות וסיפורים ברקפת. בשנת 2007 בחר הציבור ברקפת כפרח הלאומי של ישראל.

סייפן התבואה (Gladiolus italicus)
משפחת האיריסיים (Iridaceae)

נעים להכיר: צמח פקעת (גיאופיט).
רק אצלנו? לא, המין נפוץ ברחבי אגן הים התיכון.
לזהות בשטח: גובהו 40-60 ס״מ והוא בעל גבעול זקוף. עליו המעטים דמויי חרב והתפרחת כוללת 5-15 פרחים. הפרח דמוי שופר ורוד.
ריח: אין.
גדל ב: שדות, אזורים שבהם שיחים, שולי חורש, שטחים עשבוניים ועל קרקעות חוליות במישור החוף.
זמן פריחה: מרץ-אפריל.
לפגוש בו: רוב אזורי הארץ המוגדרים בעלי אקלים ים תיכוני, כולל במישור החוף. אזור נחל אורן, שדות ליד היישוב לקיה.
הידעת? בעולם קיימים קרוב ל-200 מיני סייפן, רובם גדלים בדרום אפריקה. שמו נובע מצורת עליו, הנראים כחרבות. כצמח ששימש גם לקטיף, יוצאו מישראל לחו״ל סייפנים תרבותיים כבר בשנות ה-30 של המאה שעברה.

איריס הנגב (Iris mariae)
משפחת האיריסיים (Iridaceae)

נעים להכיר: צמח רב-שנתי עם קנה שורש (גיאופיט).
רק אצלנו? כן, צמח אנדמי (בלעדי) לנגב המערבי בישראל ולצפון סיני במצרים.
לזהות בשטח: גובהו 20-40 ס״מ, והוא מופיע בגושים. העלים, חרמשיים, מסודרים בדומה למניפה. הפרח יחיד ומרהיב, צבעו סגול בהיר.
ריח: אין.
גדל ב: שטחי חול במדבר בחברת שיחי רותם המדבר ובני שיח (שיחים נמוכים) כמו שמשון וגלעינון.
זמן פריחה: אמצע פברואר-תחילת אפריל (בהתאם למשטר הגשמים העונתי).
לפגוש אותו: בדיר ומופיע בכתמים במערב הנגב. חולות שונרא (ק״מ 133-135 בכביש אשלים-ניצנה), ניר יצחק, גבולות, גן האירוסים בפארק רמת הנדיב.
הידעת? אירים הנגב הוא הדרומי והמדברי מבין איריסי ההיכל. לדעת רבים הוא גם היפה מכולם.

איריס הגלבוע (Iris haynei)
משפחת האיריסיים Iridaceae

נעים להכיר: צמח רב-שנתי עם קנה שורש (גיאופיט).
רק אצלנו? כן, צמח אנדמי (בלעדי) לישראל.
לזהות בשטח: גובהו 35-50 ס״מ והוא מופיע בגושים. העלים, דמויי חרב, מסודרים בדומה למניפה. הפרח יחיד ומרהיב, צבעו סגול עד ארגמן, מפוספס-מנוקד בעדינות.
ריח: יש.
גדל ב: מדרונות סלעיים שטופי שמש.
זמן פריחה: מרץ-תחילת אפריל.
לפגוש בו: בחלקו המזרחי של רכס הגלבוע (אם כי בשנים האחרונות הולך ופוחת משמעותית). הוא נדיר יותר ומופיע בכתמים לאורך מצוקי דרום הגולן ובמזרח השומרון, עד אזור כוכב השחר. דרך נוף גלבוע, נחל תלכיד, גן האירוסים בפארק רמת הנדיב.
הידעת? בשל יופיו, בשנות ה-60 כמעט נכחד הפרח מנופי הארץ בשל קטיף מוגזם. במיתולוגיה היוונית אירים היא אלת הקשת בענן. עם זאת, בעברית מכנים פרחים ממשפחה זו ״אירוס״. אז כיצד נכון לומר? גם וגם...

2 שושן צחור (Lilium candidum)
משפחת השושניים (Liliaceae)

נעים להכיר: צמח בעל בצל (גיאופיט).
רק אצלנו? לא, הוא נפוץ מישראל ועד ליוון.
לזהות בשטח: גובהו 60-150 ס״מ והוא בעל גבעול זקוף. התפרחת כוללת 3-7 פרחים לבנים גדולים למדי.
ריח: יש (חזק ונעים).
גדל ב: טרשים ומצוקים בשולי חורש של עצי אלון מצוי.
זמן פריחה: מאי.
לפגוש בו: בדיר בגליל העליון ובכרמל. נחל כלח בכרמל, נחל כזיב - מול המונפורט.
הידעת? בשל יופיו הרב, בימי קדם עיטרו בני עמים שונים את מטבעותיהם בתבליטים של השושן הצחור. בימי הביניים הוא אף סימל קדושה וטהרה בעולם הנוצרי והוצאת ביצירות אמנות רבות. בארץ זהו צמח בסכנת הכחדה.

עדעד כחול (Limonium sinuatum)
משפחת העופריתיים (Plumbaginaceae)

נעים להכיר: צמח רב-שנתי שעיר.
רק אצלנו? לא, המין נפוץ ברחבי אגן הים התיכון.
לזהות בשטח: גובהו 25-40 ס״מ, בעל עלים רבים וצפופים. הכותרת לבנה וקצרה מהגביע הכחול, והתפרחת מתקשה לאחר הפריחה ונותרת על הצמח בקיץ.
ריח: אין.
גדל ב: רכסי כורכר חופיים.
זמן פריחה: אפריל-אוגוסט.
לפגוש בו: לאורך רכסי הכורכר החופיים בארץ, עד אזור אשקלון בדרום. בדיר יותר ברכסי כורכר פנימיים (כגון בניר-עם), שם הצמחים קזופים יותר. חוף אכזיב, גן לאומי חוף פלמחים.
הידעת? הצמח שורד היטב בתנאי החוף, אל מול הרסס המלוח התמידי. בשל יופיו טופחו ממנו זנים המשמשים לגינות פרטיות וכפרחי קטיף, חלקם אף בצבעים שונים מצבעי הפרח המקורי.

תורמוס ההרים (Lupinus pilosus)
משפחת הפרפרתיים (Fabaceae)

נעים להכיר: צמח חד-שנתי שעיר.
רק אצלנו? לא. הצמח נפוץ באזור הים התיכון.
לזהות בשטח: גובהו 25-60 ס״מ והעלים מזכירים בצורתם אצבעות. הפרחים כחולים והפרי הוא תרמיל שעיר ועבה.
ריח: יש (אם כי חלש).
גדל ב: קרקעות שונות באזורים עשבוניים, אזורים שבהם שיחים ובשולי חורש.
זמן פריחה: מרץ-אפריל.
לפגוש בו: ברחבי צפון הארץ הוא מופיע לעתים במרבדים מרשימים (נחל תות, מדרונות הירדן ההררי ועוד). בדיר ביהודה, שומרון ושפלת יהודה. תל שכה, צומת אליקים, נחל תבור.
הידעת? בעולם גדלים יותר מ-250 מיני תורמוס, כמעט בכל היבשות. בתלמוד מופיע הסבר להכנת מזון קל, מזרעי תורמוס לבן. לפיו, נדרשות כמה השריות כדי להיפטר מהחומר הרעלי שבהם. והטעם? מזכיר אפונה מרירה. אגב, תורמוס ההרים לא אכיל.

נרקיס מצוי (Narcissus tazetta)
משפחת הנרקיסיים (Amaryllidaceae)

נעים להכיר: צמח בעל בצל (גיאופיט).
רק אצלנו? לא. המין נפוץ בארצות הים התיכון ואף מזרחה מהן.
לזהות בשטח: גובהו 25-35 ס״מ והבצל בעל קוף וחסר עלים. הפרח בצורת כוכב, צבעו לבן-צחור ובמרכזו כתר צהוב.
ריח: יש (נעים וחזק). **גדל ב:** מקומות רבים ומגוונים - מקומות סלעיים ומקומות עשבוניים לחים המוצפים בחורף. לעתים גדל בשדות חקלאיים המעובדים באופן מסורתי.
זמן פריחה: דצמבר-ינואר.
לפגוש בו: מצוי בגולן ולאורך שדרת ההר - מהגליל ועד להרי יהודה. בדיר יותר בעמקי הצפון ובמישור החוף. בדיר בהר הנגב הנמוך. שדות מחלף גלילות, תל אנפה, שמורת אירים הביצות, נחל חצץ.
הידעת? על פי אגדה מוכרת, רועה התהלך ברחבי הארץ, הביט בבבואתו במי נחל, הוקסם מיופיו, נפל וטבע. במקומו צמח הנרקיס. הנרקיס מכונה ״מלך הביצה״, אך למעשה אין הוא גדל בביצות אלא בשטחים המוצפים בחורף ומתייבשים בקיץ.

אדמונית החורש (Paeonia mascula)
משפחת האדמוניתיים (Paeoniaceae)

נעים להכיר: צמח בעל פקעת עמוקה (גיאופיט).
רק אצלנו? לא. למרות נדירותו בישראל, הוא נפוץ עד הקווקז ולאורכה של דרום אירופה.
לזהות בשטח: גובהו 30-70 ס״מ. הפרח גדול למדי וצורתו כצלחת מרק. קוטרו עד 10 ס״מ וצבעו אדום-בורדו. במרכזו אבקנים רבים בצבע צהוב.
ריח: אין.
גדל ב: קרקע עשירה ברקבובית, בחורש ובשולי חורש.
זמן פריחה: אפריל.
לפגוש בו: צמח נדיר מאוד המוגבל לשמורת הר מירון, כשרוב הצמחים מרוכזים בהר הלל ובנחל אדמוניות. אפשר גם לראות אותו בגן הבוטני האוניברסיטאי - גבעת רם, ירושלים.
הידעת? אדמונית החורש היא דוגמה לפרח המשלב נדירות רבה ויופי עוצר נשימה. בסין יש מיני אדמונית אחרים, שם נחשבת האדמונית לפרח מלכותי, ובעבר היה מותר לגדלו רק באחוזותיהם של קיסרים.

3 מרווה כחולה (Salvia indica)
משפחת השפתניים (Lamiaceae)

נעים להכיר: צמח רב-שנתי שעיר.
רק אצלנו? לא, המין נפוץ במזרח אגן הים התיכון ובחלקים מאסיה.
לזהות בשטח: גובהו 80-150 ס״מ ופרחיו גדולים ומרהיבים. עלי הכותרת של הפרח בצבע כחול בהיר בשפה העליונה. השפה התחתונה בעלת כתמים ונקודות בצבע ארגמן.
ריח: יש.
גדל ב: קרקעות של סלעי גיר ובזלת בשולי חורש, במדרונות עשבוניים ובאזורים שבהם שיחים.
זמן פריחה: סוף מרץ-תחילת מאי.
לפגוש בו: מופיע בגולן ובחרמון הנמוך. נדיר יותר בגליל העליון ונדיר מאוד בגליל התחתון, בשומרון וביהודה. הר מירון, שמורת רכס בשנית, פארק נבי סמואל.
הידעת? למינים שונים של המרווה מיוחסים סגולות ריפוי רבות - מהצטננות דרך קשקשים בשיער ועד לחץ דם גבוה. מכאן השם המדעי סלביה - שפירושו להרגיש טוב, להבריא (salvere). יש המשערים כי צורת גבעול הפריחה של אחד המינים שימשה השראה לבוניה של מנורת בית המקדש.

בן-חצב יקינתוני (Scilla hyacinthoides)
משפחת היקינתוניים (Hyacinthaceae)

נעים להכיר: צמח בעל בצל (גיאופיט).
רק אצלנו? לא, המין נפוץ באגן הים התיכון.
לזהות בשטח: גובהו 1-1.5 מטר ויש לו 8-12 עלים. הפרחים תכולים-סגולים, וקטנים בצורת כוכב. האבקנים בצבע ארגמן כהה.
ריח: אין.
גדל ב: אזורים שופעים שיחים ושולי חורש באזורי הארץ המוגדרים בעלי אקלים ים תיכוני.
זמן פריחה: מרץ-אפריל.
לפגוש בו: מצוי בכרמל, בגליל ובחרמון הנמוך. נדיר יותר בגולן הצפוני, במישור החוף (על כורכר), בשומרון וביהודה. שמורת פולג, מפל נחל סער, כדרים, דרך נוף הכרמל.
הידעת? את הפרחים מבקרים חרקים קטנים הנהנים מהצוף המופרש בבסיס הפרח. הטורקים הביאו את הצמח לצרפת במאה ה-16, שם שימש פרח נוי.

צבעוני ססגוני (Tulipa biflora)
משפחת השושניים (Liliaceae)

נעים להכיר: צמח בעל בצל (גיאופיט).
רק אצלנו? לא, המין נפוץ מישראל ומזרחה עד ההימלאיה.
לזהות בשטח: גובהו 8-20 ס״מ, בעל 2-3 עלים. הפרח בצורת פעמון ועלי העטיף לבנים עם כתם צהוב בבסיס מבפנים. עלי העטיף החיצוניים ארגמניים מבחוץ בדרך כלל.
ריח: יש.
גדל ב: מדרונות ומישורים סלעיים מדבריים, באזורים שבהם צומחת לענת המדבר.
זמן פריחה: תחילת מרץ.
לפגוש בו: נדיר בישראל - מצוי באופן מקומי בשמורת רמון בהר נגב הגבוה, ברום 800-1050 מטר מעל פני הים. בורות לוץ.
הידעת? בעולם קיימים כ-100 מיני צבעונים הגדלים בר, אך אלפי זנים תורבתו מהם. מקור שמו המדעי, טוליפה, מגיע מהשפה הפרסית ופירושו טורבן - רמז לצורת הפרח. הצבעוני נחשב לפרח הלאומי של איראן ושל טורקיה, אך רבים מזהים אותו כסמל (הלא-רשמי) של הולנד.

גביעונית הלבנון (Fritillaria persica)
משפחת השושניים (Liliaceae)

נעים להכיר: צמח בעל בצל (גיאופיט).
רק אצלנו? לא, המין נפוץ במזרח התיכון.
לזהות בשטח: גובהו 40-80 ס״מ, ולו גבעול יחיד וזקוף בעל עלים רבים. בתפרחת יש 5-25 פרחים הפזורים לאורך הגבעול. הפרחים בצורת פעמון וצבעם בדרך כלל ירקרק (לעתים נדירות אף בצבע ארגמן).
ריח: אין. **גדל ב:** אזורים שבהם שיחים, בשולי חורש, וכן באזורים סלעיים ים-תיכוניים ושדות לס בדרום.
זמן פריחה: פברואר-אמצע מרץ.
לפגוש בו: בעיקר בצפון הארץ. נדיר מאוד בשומרון, בהרי יהודה ובהר הנגב. בתל קריות שבצפון הנגב מצוי המקבץ הגדול והחשוב בארץ. שמורת תל קריות, גלבוע -הר אחינועם, הגן הבוטני האוניברסיטאי - גבעת רם, ירושלים.
הידעת? שמו העברי של הצמח קשור לשמו המדעי - Fritillaria הוא גביע קטן שנועד לזריקת קוביות משחק. בשל הכרומוזומים הגדולים של הגביעונית, היא משמשת למחקרים גנטיים.

איריס הארגמן (Iris atropurpurea)
משפחת האיריסיים (Iridaceae)

נעים להכיר: צמח רב-שנתי עם קנה שורש (גיאופיט).
רק אצלנו? כן, צמח אנדמי (בלעדי) לישראל בכלל ולמישור החוף בפרט.
לזהות בשטח: גובהו 25-40 ס״מ. העלים צרים, והפרח מעוגל ומרשים בצבע ארגמן-שחור.
ריח: אין.
גדל ב: שטחי חול (כולל חמרה) ובשטחים עשבוניים.
זמן פריחה: פברואר-תחילת מרץ.
לפגוש בו: נדיר במישור החוף, בין חוף הכרמל לאשדוד. שמורת פולג מערב, חורבת חומרה, גן האירוסים בפארק רמת הנדיב.
הידעת? בטבע יש יותר מ-220 מיני אירים, ורובם פורחים כמה ימים בלבד. הם נבדלים באיברי האגירה שלהם - קנה שורש או בצל, בצורת העלים שלהם, וכן בפרחיהם וצבעם.